

Retrat de George Steiner. Christopher Le Brun (n. 1951). © National Portrait Gallery, Londres

GEORGE STEINER.

EL FAR PERPETU

JOSEP GRAS

Entre 2002 i 2014, George Steiner va concedir una sèrie d'entrevistes a la periodista francesa Laure Adler, en què l'intel·lectual de Cambridge no tan sols manifestava les seves opinions sobre aspectes candents de l'actualitat, sinó que acceptava de bon grat parlar de qüestions més personals, més íntimes.

Aquestes llargues converses, que després han estat editades en llibre (aquí les ha publicades Siruela el 2018, amb el títol *Un largo sábado*),¹ mostren un rostre més humà i proper de l'humanista reconegut internacionalment. No és pas que Steiner abans aparentés ésser un d'aquests savis tancats en la seva pròpia torre de Babel, insensible a les trifulgues dels mortals. El seu tarannà sempre va transmetre empatia i capacitat d'interacció, malgrat aquesta «modernitat líquida»² en què semblen instaurats *ad perpetuum*. Si una paraula defineix el llegat d'Steiner és solidesa, rigor. En qualsevol dels vessants que configuren la seva per-

sonalitat: com a acadèmic, en els estudis de literatura comparada o al llarg dels seus assaigs sobre les metamorfosis del pensament i del llenguatge.

El dilluns 3 de febrer del passat 2020, George Steiner ens va deixar. Un adeu discret, en silenci o acompanyat d'alguna de les sonates per a piano del seu admirat Mozart, i esperem que dotat «d'una certa elegància» des de casa seva a Cambridge.³ Aquesta va ser la seva residència particular, però de domicilis intel·lectuals Steiner en va ocupar un bon grapat més: Ginebra, Oxford, Stanford, Princeton, Cambridge,⁴ tot i que a ell li agradava anomenar-se «un nòmada agraït» que difon arreu la seva convicció de la necessitat de preservar una mirada plural, desproveïda de tota servitud als «déus locals».⁵

1. Siruela ha publicat en castellà gairebé la totalitat de llibres de George Steiner. En endavant, cada cop que se n'esmenti un títol anirà acompanyat de l'any de publicació, sense posar-hi repetidament el nom de l'editorial, així com el seu títol en la llengua original i l'any. En català, Proa n'havia editat ja fa anys dos o tres títols i actualment és Arcàdia l'editorial que n'ha pres el relleu. Si no s'indica el contrari, els que es ressenyen aquí en català pertanyen, doncs, a aquest segell.

2. Concepte que va popularitzar el prestigiós sociòleg Zygmunt Bauman (1925-2017) i que fa referència a un estat de transitorietat en què es troba la societat actual, que afecta tots els àmbits: educatiu, cultural, econòmic, etc. Tot és canviant i provisional, amb data de caducitat, sense gaire marge per a la consolidació o l'arrelament.

3. Declaracions seves a Laure Adler, recollides en aquest mateix llibre que hem esmentat, *Un largo sábado (Un long samedi. Entretiens*, 2014). Steiner hi deia que, quan arribés el moment, esperava que succeís «ràpid i amb una certa elegància» i que el destí li estalviés el patiment (p. 136-137).

4. Els darrers anys de docència universitària els va passar a Cambridge, concretament al Churchill College, on tenia també el seu domicili. Potser ens en descuidem algun, perquè Steiner va impartir classes i conferències magistrals a nombroses institucions, entre elles la del prestigiós Nexus Institut, la Universitat de Harvard, etc.

5. Steiner ha deixat una extensa obra bibliogràfica, impossible de ressenyar en aquest article, però sens dubte un dels seus títols cabdals és *Errata. Una vida a examen* (1997), una autobiografia centrada sobretot en el seu pensament i evolució intel·lectual, bo i relacionant-los amb episodis destacats de la seva vida. Precisament, una de les idees que hi remarca és la d'aquesta necessària interacció «que travessi fronteres», aquest constant enriquiment amb les llengües i les cultures forànies, amb l'alteritat (p. 51 i 52).

FOTO: EL PAÍS

George Steiner a casa seva, a Cambridge, el 2016

Tota la producció d'Steiner, des de les reflexions que projectava a les seves conferències fins als assaigs més elaborats, està impregnada d'aquest enfocament polièdric que fa que els arguments es trenin entre ells aparentment sense esforç. Àmbits del coneixement a primera vista irreconciliables hi troben l'encaix, a mesura que el discurs s'empelta constantment de noves aportacions.

No és gens estrany si tenim en compte la seva completíssima formació: catedràtic de literatura comparada; autor d'una trentena llarga de títols, majoritàriament assaigs; crític literari i columnista a *The Economist*, *The New Yorker*, *The Times Literary Supplement*, *The Guardian*... A més de convençut poliglota, ja que Steiner parlava (i hi treballava habitualment) l'anglès, el francès, l'alemany i l'italià, sense comptar el seu vast coneixement de les llengües matrius, grec i

llatí. Curiosament, però, no havia aprofundit en l'estudi de l'hebreu, de la qual cosa es penedia.

Aquest savi de mirada afable, tot i que podia ser implacable amb determinats corrents de pensament o tendències, no va deixar d'estudiar fins al darrer moment, d'aprendre. Als noranta anys cada matí rellegia els clàssics —Dante sobretot— i feia encara petits exercicis de traducció, segons explicava ell mateix.⁶ I sempre amb la companyia de la música, la seva gran passió.

6. A totes les entrevistes que va concedir els darrers anys (Laura Adler, Carles Capdevila, Nuccio Ordine...) sempre deia que es mantenia actiu intel·lectualment, tot i la vellesa i l'agreuament de la malaltia. Dante va ser el seu autor de capçalera, juntament amb Shakespeare i la Bíblia, entre altres.

FOTO: TRIPADVISOR

Churchill College de Cambridge, on va exercir la docència George Steiner durant els darrers anys de la seva vida acadèmica

FOTO: CHURCHILL COLLEGE

Churchill College, Universitat de Cambridge

Però, per damunt de tot, el llegat de George Steiner, fill de jueus austríacs emigrants nascut a París el 1929, l'hem d'entendre com un grandios act de amor. Als llibres, a la cultura en el sentit més divers i universal, a l'estudi de la literatura, a l'herència dels clàssics sense els quals cap branca del saber no hauria assolit nivells de progrés prou acceptables. Tal com diu en un petit assaig seu, *El silencio de los libros* (2006): «El sol fet d'escriure, de recórrer a una transmissió escrita, suposa una reivindicació d'allò magistral, d'allò canònic».⁷

Una actitud de lliurament absolut a les fonts inesgotables de la recerca, que va donar lloc a una extensa producció escrita. Steiner va compaginar sempre la docència (en el més ampli sentit, incloent-hi també la seva faceta de conferenciant) amb l'escriptura.

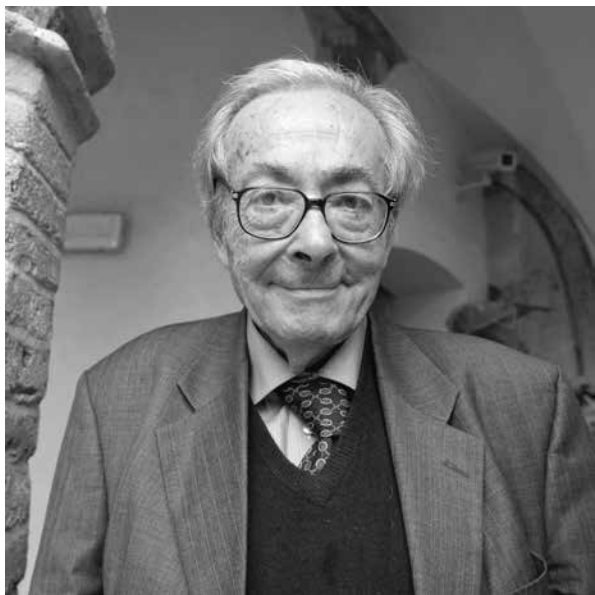
EL FRACÀS DE LES HUMANITATS

Un dels darrers humanistes íntegres. Amb la mort d'Steiner desapareix també un dels fars més potents del pensament contemporani, tot i que la seva llum hauria de perdurar en aquest temps d'incerteses, de rumb cada cop més erràtic. La seva contribució a les humanitats és enorme. D'inqüestionable vigència en un món com l'actual, extremadament dependent de les tecnologies de la comunicació i cada cop més allunyat del que Steiner anomena «nucli essencial que defineix l'ésser», en què els conceptes tradicionals d'humanitat i llenguatge han experimentat una gran transformació i es troben actualment en recessió.⁸

Durant els últims anys de vida, Steiner es va sentir cada cop més decebut, i així ho manifestava a les entrevistes i llargues converses que va mantenir. Es declarava profundament escèptic quant al sentit d'aquesta paraula, «humanitats» o d'altres

7. L'autor destaca el valor del llibre, del text escrit, com a portador d'autoritat, d'autoria. Steiner juga amb aquests conceptes a partir del terme llatí *auctoritas*. Segons ell, «tot text escrit és contractual: vinculen l'autor i el seu lector a la promesa d'un sentit» (Siruela, 2006, p. 17 i 18).

8. Steiner creu que la hibridesa a què es tendeix (de gèneres culturals, artístics, etc.) no ha de ser per força negativa però, segons com evolucioni, sí exclouent o rupturista respecte del llegat del passat històric occidental. A *La poesia del pensament* (Arcàdia, 2012; *The Poetry of Thought: from Hellenism to Celan*, 2011).

George Steiner el 2010

FOTO: AGF / REX / SHUTTERSTOCK, THE GUARDIAN

de relacionades com «humanisme», que trobava buides i afectades d'un greu contrasentit moral. Van claudicar, segons ell, durant «la llarga nit» del segle XX. Impossible trobar-hi cap mena de consol.

Si hi ha hagut un humanisme europeu, deia,⁹ aquest no ha estat capaç d'evitar la barbàrie que ha assolat bona part de la passada centúria. Ni tan sols de trobar respostes. Ell mateix reconeix: «al final de la meua vida només puc dir que no, no ho he entès».

Fins i tot el llenguatge s'encomana d'una profunda deshumanització davant el que només pot ser anomenat com «l'indicible». Per això esdevé tan difícil qualsevol intent de racionalització.

Què es pot argüir perquè la cultura n'expïi part de la seva responsabilitat? Potser una incòmoda condescendència cap a la feblesa humana? És el que Proust anomenava, precisa Steiner, «les intermitències de la raó», referint-se a la por i

9. A *Un largo sábado*, llibre ja esmentat. A les preguntes de la periodista, Steiner va ser més sincer i punyent que mai, i al mateix temps va mantenir en tot moment un posat serè i desapassionat.

l'angoixa que tots podem sentir en determinats moments de la nostra vida, sotmesos a una forta pressió externa.

Però no es pot ser indulgent, afirma, amb aquells (intel·lectuals, escriptors, artistes...), que van mirar cap a una altra banda, que van tergiversar la veritat per ignorància o vanitat o que, simplement, van fer silenci quan se'ls preguntava. «La cultura, malauradament, no serveix de vacuna contra la maldat ni contra el terror», acostumava a dir.

Steiner no era gaire optimista, doncs, pel que fa a un ideal de civilització, ni europea ni de cap mena,¹⁰ que veia a aquestes alçades completament en decadència. Europa, deia, «està cansada de la història». Vivim en aquest «llarg dissabte»¹¹ ple d'incertesa, en l'espera que hi hagi un «diumenge» de ressorgiment.

Un dels seus títols més llegits és, precisament, *La idea d'Europa* (2004), del qual extraiem aquestes reflexions. L'origen del llibre és la conferència que Steiner va pronunciar el 2003 al Nexus Instituut,¹² en què defensava la necessitat que les institucions polítiques europees assumeixin la responsabilitat de protegir el patrimoni cultural i els valors fundacionals d'aquest continent amb una llarga història.

10. Al seu llibre *La idea d'Europa* (Arcàdia, 2004), Steiner ja es mostrava preocupat pel declivi de la cultura europea i totalment decebut pel rumb que estaven seguint les institucions europees, més interessades en els afers econòmics que en preservar el llegat del vell i, com diu ell, «cansat» continent.

11. L'autor explica que pren com a model metafòric l'esquema del Nou Testament de divendres, dissabte i diumenge en els fets de la mort i resurrecció de Jesucrist (p. 124).

12. El Nexus Instituut és una prestigiosa institució, amb seu a Tilburg —població del sud dels Països Baixos—, que té com a principal objectiu d'estudi el patrimoni cultural europeu en els seus diferents vessants: artístic, literari, filosòfic. Amb Rob Riemen al capdavant com a fundador i director, l'entitat contribueix al debat en un sentit ampli i heterogeni sobre les grans qüestions del món actual. Des de 1991 impulsa la revista *Nexus*, d'esperit clarament humanista. Les conferències que s'hi celebren des de 1994 són un model de rigor intel·lectual i, a banda d'Steiner, hi han participat figures de la talla d'Edward Said, Avishai Margalit, Tzvetan Todorov, Eva Hoffman, etc.

Les elits dirigents semblen més preocupades per mantenir l'estabilitat dels mercats i preservar el seu *statu quo*, que no pas per la vulnerabilitat d'aquest enorme bagatge i d'uns principis democràtics avui amenaçats. «Europa sens dubte morirà si no lluita per les seves llengües, les seves tradicions locals i les seves autonomies socials», deia Steiner en un dels seus al·legats carregats de raó.

UNA VISIÓ INTERDISCIPLINÀRIA

L'autor de *Tolstoi o Dostoievski* (2002; *Tolstoy or Dostoevski: An Essay in Contrast*, 1960) o *La muerte de la tragedia* (2011; *The Death of Tragedy*, 1961), ha mantingut inalterable al llarg dels anys la confiança en la pervivència de la literatura. Amb una mirada ràpida al nostre voltant, però, en tenim prou per no ser gaire optimistes al respecte. Per això convé no oblidar l'herència d'Steiner.

Entre 1967 i 1997 va publicar a la revista literària *The New Yorker* més de cent-cinquanta articles,¹³ en què es pot apreciar la seva visió analítica i interdisciplinària. Steiner hi mostra un alt nivell d'erudició en temes i assumptes ben diferents, la qual cosa li permet sentir-se còmode parlant de la figura dissident de Soljenitsin, la poesia de Paul Celan o la genialitat al servei del mal en l'arquitecte del Reich Albert Speer. Aquesta diversitat no va ser ben vista per alguns sectors acadèmics i intel·lectuals que, més d'una vegada, li van retreure l'excessiu eclecticisme dels seus escrits.

Els seus assaigs literaris sobrepassen de llarg l'abast de les ressenyes informatives i de la crítica. Les valoracions que fa d'un autor, d'una obra o de la seva trajectòria van més enllà de la lloança o el demèrit. El que es veu ben aviat és que s'està davant d'un treball rigorós, fonamentat en

13. Una selecció d'aquests articles es pot llegir al llibre *George Steiner en 'The New Yorker'*, amb un encertat prefaci de qui en fou editor Robert Boyers (Siruela, la darrera edició de l'any 2020).

el coneixement del personatge des de múltiples perspectives i amb la presència d'importants elements informatius de context. No importa tant el «veredict» sobre la vàlua de l'escriptor, artista o pensador, sinó el calibratge de la seva aportació.

Per això, llegir bé és fonamental per poder fer després una justa valoració, havent ponderat els aspectes més positius i aquells altres que no ho són tant. L'acte de llegir és també un art, diu Steiner, que demana esforç i necessita uns certs requisits com la soledat, el silenci i la tranquil·litat ambientals i la concentració. Llegir no és interpretar d'una manera uniforme i lineal, sinó comparar, interrelacionar, vincular. Així ho expressa a *Pasión intacta* (1997; *No Passion Spent. Essays 1978-1996*, 1996): «L'acte i l'art de la lectura comporten dos moviments de l'esperit: el de la interpretació (hermenèutica) i el de la valoració (crítica, judici estètic), i tots dos són inseparables».

Tanmateix, Steiner no va deixar que la «passió» que sempre va sentir pel coneixement i l'estudi de les obres literàries el revestís de la «pretesa superioritat» del crític o fins i tot del professor

William Shakespeare, un dels autors de capçalera de George Steiner

expert. La interpretació, l'anàlisi —acostumava a dir—, el judici d'una obra, per més argumentats que estiguin no es poden comparar a l'acte creatiu. L'opinió i la creació són qüestions molt diferents. Hi ha una clara distància, afirmava, entre els que creen literatura i els qui la comenten.

A llibres seus com *Gramàtiques de la creació* (Proa, 2002; *Grammars of Creation*, 2001), Steiner dissectiona el concepte de «creació literària» en una gran diversitat de vessants prodigiosament complementaris. Creació i invenció són, doncs, termes íntimament relacionats entre ells, però amb els matisos necessaris.

En aquesta mateixa línia discursiva, Steiner tracta dues qüestions molt interessants. La primera es refereix al que Harold Bloom —amb qui el professor de Cambridge compartia afinitat en molts aspectes, entre ells el de l'entronització de Shakespeare— anomenava «angoixa de la influència» i que és inevitable com a informació de context a l'hora de situar un autor i la seva obra, així com també en les dinàmiques internes de l'escriptor. Steiner s'estimava més parlar de «presències elegides que els creadors construeixen dintre seu o a les seves obres». Per tant, no és angoixa el que genera aquesta «influència» sinó col·laboració.

Això és el que fa possible —i aquest és el seu segon argument— l'existència del que ell descriu com a «constel·lacions de creativitat», les quals

propicien una interacció creativa, un enriquiment compartit entre intel·lectuals, escriptors, poetes i filòsofs no necessàriament coetanis.¹⁴

Tots dos principis són sempre presents en les dissertacions de l'autor de *Después de Babel* (Fondo de Cultura Económica, 2013; *After Babel*, 1975), *Nostalgia del absoluto* (darrera edició el 2020; *Nostalgia for the Absolute*, 2004) o *Deu raons (possibles) per a la tristesa del pensament* (2006; *Ten possible Reasons for the Sadness of Thought*, 2005), obres en què Steiner desenvolupa les seves reflexions com a filòsof del llenguatge i del pensament.

EL CORREU DELS GRANS CREADORS

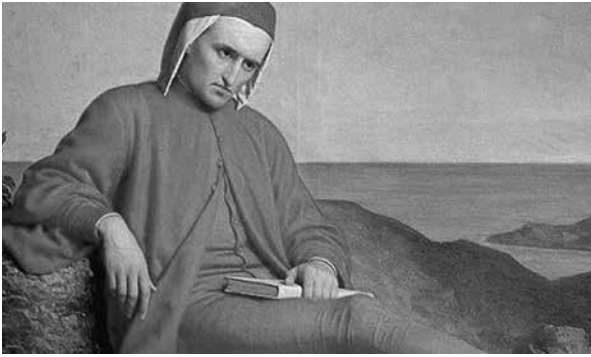
Una de les idees principals que sempre va defensar Steiner —que reconeixia la seva frustració per no haver estat capaç de crear, en el sentit dels grans escriptors de ficció narrativa i dels poetes—¹⁵ va ser la del privilegi que persones com ell havien tingut al llarg de la vida. L'enorme privilegi de ser el correu dels artistes, dels grans creadors, i poder transmetre tot aquest bagatge a la societat. Però amb cura, no de qualsevol manera, sabent a quines bústies s'ha de dipositar per no malmetre'n el valor.¹⁶

I és precisament en l'estudi dels clàssics que aquesta missió del crític, del professor, de l'erudit,

14. El discurs d'Steiner obre constantment noves perspectives, establint un diàleg productiu entre disciplines acadèmiques, i l'il·lustra amb exemples: la petjada d'Homer a l'*Ulisses de Joyce*; Thomas Mann recreant Goethe a *Lotte a Weimar*, etc. A *Gramàtiques de la creació* (p. 87-90).

15. A *Los libros que nunca he escrito* (2008), l'autor es lamenta d'aquesta incapacitat: «Un llibre no escrit és més que un buit. És una de les vides que podríem haver viscut, un dels viatges que mai no vam emprendre».

16. És una de les idees que van guiar sempre Steiner i que apareix en nombrosos títols seus. Aquí ens hem fixat en el llibre *Lecciones de los maestros* (2004; *Lessons of the Masters*, 2003) i en el ja esmentat *George Steiner en The New Yorker*. Steiner parlava de saber dur-lo, aquest correu, a les «bústies adequades».

Dante a l'exili, oli atribuït a Domenico Peterlini, c. 1860

troben la més alta significació. Steiner va lliurar-se en cos i ànima a contínues lectures i relectures dels mestres, aquells que no tenen data de caducitat i que perduren més enllà dels canvis politicosocials i econòmics que afecten el món.

No tan sols pels aprenentatges interminables que se'n poden extreure, sinó per l'immens plaer que proporcionen. Steiner no va abandonar mai —ho dèiem abans— Dante Alighieri, possiblement el seu més gran referent: sempre hi va fer noves troballes. Dante era immens per a ell, i també Homer i Shakespeare. Les lloances cap al dramaturg anglès, així com a les altres dues figures canòniques, omplen pàgines dels seus assaigs: «Shakespeare tenia la màxima capacitat d'expressar el món [...]. El pensament conceptual, l'argument, l'observació tenien per a Shakespeare l'aparença executiva de l'acció. Sentia el batec de l'existència com pocs altres homes i dones han sentit, i era capaç de traduir aquest "soroll de fons" en idioma públic».¹⁷

Per a Steiner, el poder transformador dels clàssics és enorme. Cada obra que llegim (o rellegim) trasbalsa el nostre ésser, no tan sols l'intel·lecte. Planteja interrogants, desdibuixa paisatges interns del nostre coneixement per tal que, amb la seva interpel·lació, es plasmin de nou amb més nitidesa. L'experiència

és tan summament gratificant que el retorn a la «normalitat» sempre és decebedor: «Després d'haver passat hores, dies, setmanes llegint, aprenent de memòria, explicant-nos a nosaltres mateixos o als altres una de les transcendents odes d'Horaci, un cant de l'*Infern*, els actes III i IV d'*El rei Lear* o les pàgines sobre la mort de Bergotte de la novel·la de Proust, tornem als nostres petits i insignificants assumptes domèstics. Però continuem posseïts».¹⁸

Les paraules d'Steiner són tan eloqüents, que inevitablement sorgeix la pregunta: poden els clàssics guarir, amb el seu poder, l'ànima malalta? Poden restituir la fe en la humanitat? O potser, simplement, no cal cap raó tan ambiciosa per continuar llegint-los un cop, i un altre, fent-los cada dia una mica més immortals?

* * *

Arribem al final d'aquest recorregut per l'obra d'un dels darrers savis, les aportacions del qual han deixat una forta empremta en l'amplíssim horitzó del coneixement. Els trajectes transitats per Steiner desemboquen permanentment en nous camins, provocant un efecte de reverberació multiforme i plural.

En el vellutat crepuscle de Cambridge, mentre esperava l'arribada de la mort, George Steiner, amb l'esguard serè de qui ja té la maleta feta, sabent que el que s'enduu ocupa molt poc espai material i que el que deixa, en canvi, per a ús dels mortals també tocats per aquesta «estranya follia» (les humanitats, el plaer il·limitat de la lectura) és incommensurable, afirmava: «No em peneديو del camí que vaig triar. He tingut una sort increïble. M'he equivocat molts cops, però el privilegi més gran que es pot tenir, la llibertat més preuada és la de no tenir mai por d'equivocar-se».¹⁹

18. A *El silencio de los libros* (p. 57-58).

19. D'aquí ve precisament el títol de les seves memòries, *Errata*. Aquestes declaracions seves són extretes d'*Un largo sábado*, però les trobem també als seus altres llibres i a les entrevistes que va mantenir els darrers anys.

17. Steiner qualifica el bard d'Stratford-upon-Avon de veritable «animal lingüístic». A *Errata* (p. 52-53).

FOTO: LEONARDO CENTAMO. GETTY-IMAGES

George Steiner a Milà el 2000

De segur que nosaltres no ens equivoquem quan diem que el robust feix de llum d'aquest far del pensament continuarà il·luminant enmig de la boira.

BIBLIOGRAFIA

- *Errata. Una vida a examen*, George Steiner. Barcelona: Arcàdia, 2018.
- *Gramàtiques de la creació*, Barcelona: Proa, 2002.
- *El silencio de los libros*, George Steiner. Seguit d'*Ese vicio todavía impune*, Michel Crépu. Madrid: Siruela, 2006.
- *Tolstói o Dostoievski*, George Steiner. Madrid: Siruela, 2002.
- *La poesía del pensamiento*, George Steiner. Barcelona: Arcàdia, 2012.
- *Lecciones de los maestros*, George Steiner. Madrid: Siruela, 2004.
- *Fragments*, George Steiner. Barcelona: Arcàdia, 2013.
- *Deu raons (possibles) de la tristesa del pensament*, George Steiner. Barcelona: Arcàdia, 2006.
- *La idea d'Europa*, George Steiner. Barcelona: Arcàdia, 2004.
- *Un largo sábado. Conversaciones con Laure Adler*, George Steiner. Madrid: Siruela, 2018.
- *Entendre el món amb onze pensadors contemporanis (George Steiner entre ells)*, Carles Capdevila. Barcelona: Arcàdia, 2015.
- *George Steiner en The New Yorker*, George Steiner. Edició de Robert Boyers. Madrid: Siruela, 2009.
- Entrevista a George Steiner, a càrrec de Nuccio Ordine. A *El País*, 5-2-2020 [en línia]

- Article «George Steiner, un maestro de la literatura comparada», Jordi Llovet. *Babelia - El País*, 13-2-2020 [en línia]
- Nexus Instituut [nexus-instituut.nl], ressenyes informatives sobre George Steiner [en línia]
- *The New Yorker* [newyorker.com], ressenyes informatives sobre George Steiner [en línia]
- *The Times Literary Supplement* [the-tls.co.uk], ressenyes de llibres de George Steiner [en línia]
- *Viquipèdia* [ca.wikipedia.org], ressenya biogràfica de George Steiner [en línia]
- *Britannica* [britannica.com], ressenya biogràfica de George Steiner - [en línia]

JOSEP GRAS CARMONA (Manresa, 1959) és llicenciat en Ciències de la Informació a la UAB (1996). Entre el 1997 i el 2006 va exercir la crítica literària a *Regió 7*, on el maig de 1999 va publicar una entrevista a l'escriptora Doris Lessing (posteriorment guardonada amb el Nobel de literatura 2007). El 2011 va obtenir el Diploma d'Estudis Avançats a la UPF en Comunicació Audiovisual. Creador del web elbaluard.cat.